

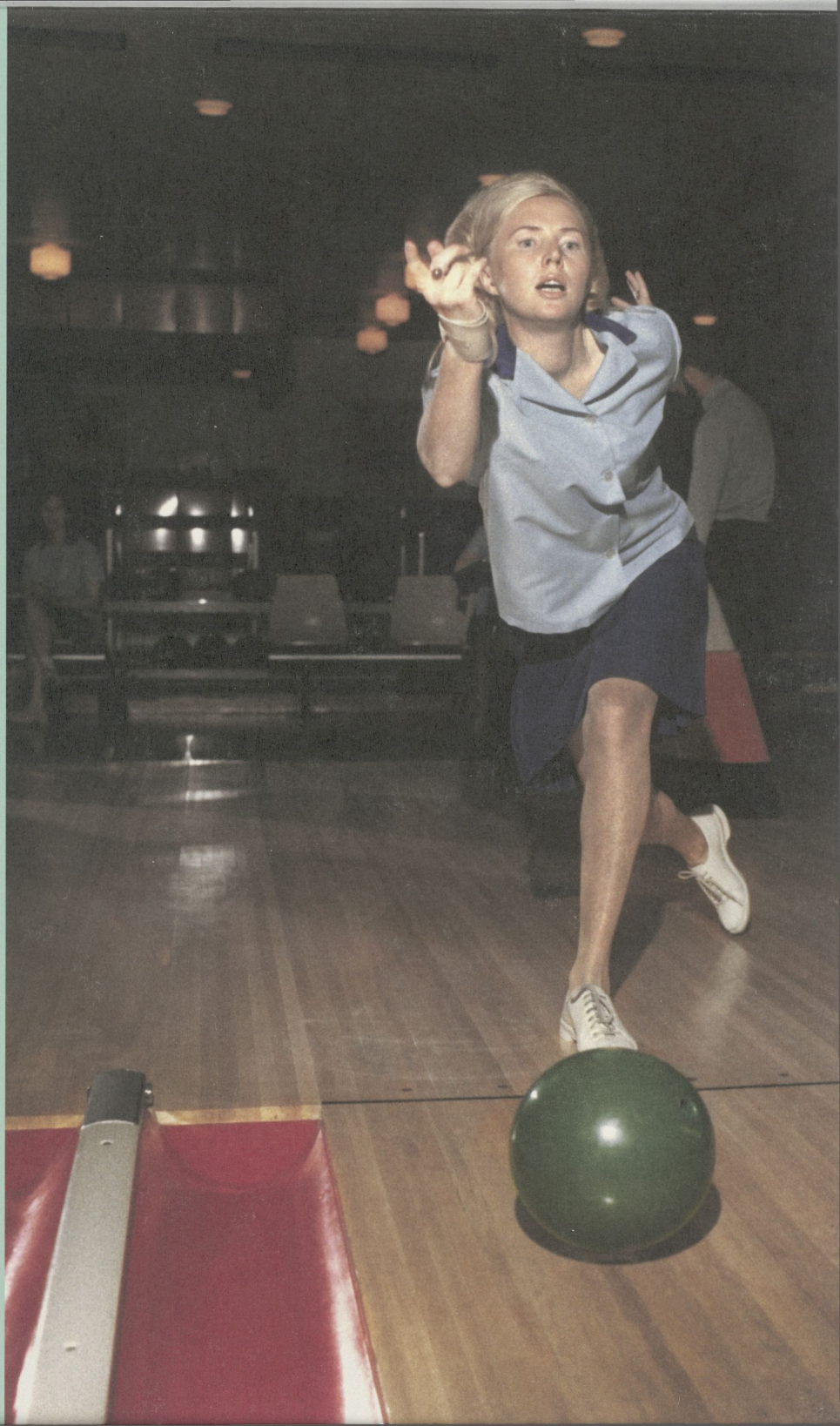
LEKAR OCH SPEL FATABUREN

LEKAR OCH SPEL

FATABUREN

2014

2014

LEKAR OCH SPEL

Red. Dan Waldetoft

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN - Nordiska museets och Skansens årsbok - är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2014
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Dan Waldetoft
Medredaktör Kristina Lund
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Alan Crozier
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Omslagsfoto KW Gullers, © Nordiska museet

Tryckt hos Göteborgstryckeriet 2014
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 572 6

Petank

Ett boulespel med anor

CHRISTIAN RICHETTE är arkivarie vid Nordiska museet.

LA PÉTANQUE är i dag det dominerande av alla de olika boulespel som finns i Frankrike. Ursprunget är inte helt klarlagt, men att rulla kulor mot ett mål av något slag för att se vem som kan komma närmast kan knappast betraktas som en särskilt originell idé, och det kan man givetvis göra på många olika sätt och över stora delar av världen.

Vi skulle, inte helt överraskande, kunna börja med grekerna och romarna som på olika sätt roade sig med att rulla stenar och kulor. På medeltiden lär något som liknade boulespel ha förekommit men det sågs inte med blida ögon och förbjöds. Kungarna Charles IV och Charles V ansåg att det var bättre att *les bouleurs* ägnade sig åt nyttigheter som bättre kunde användas i krig, till exempel bågskytte. Men det visade sig att den skicklighet som *les bouleurs* hade i att kasta kulor kunde komma till nytta i de stenkastarkompanier som stred för den Heliga stolen. 1500-talsförfattaren François Rabelais ryckte dock ut till boulespelets försvar och betraktade boulen mer som vi gör i dag. Han skriver att spelet gör gott mot reumatism och andra värkar och att det kan utövas från barndom till ålderdom. Men boulespelet fortsatte att stöta på motstånd. De hantverkare som tillverkade bollar och rackettar till *jeu de paume*, det bollspel som är ursprunget till tennis, utövade påtryckningar för att spelet

Michel laddar för ett skott. Foto: Ann-Christine Richette.

skulle förbjudas. Men i klostren dit den världsliga makten inte nådde fortsatte man att spela boules.

På en gravyr kan vi se hur några personer roar sig med klot på en parkgång. Bland soldater var boulespel med kanonkulor populärt. Det skedde en allvarlig olycka i Marseille år 1792 då 38 människor dog när de soldater som spelade boules med kanonkulor råkade träffa en krutdurk.

La pétanque har sitt ursprung i Provence i södra Frankrike. I La Ciotat, en liten stad i närheten av Marseille, bodde de båda bröderna Pitiot. Som medlemmar i den lokala boulesklubben skötte de boulesbanan. De brukade hyra ut stolar till de åskådare som tyckte om att titta på det lokala spelet *le jeu provençal*, som tidigare var det dominerande spelet i regionen. Det spelas på ett längre avstånd och kräver mer av fysisk prestation än petanken. Spelet kallades därför också för *la longue*, »det långa«. För att lägga ett klot tar spelaren ett steg ut ur ringen för att få den bästa riktningen för sitt klot och stannar sedan på den foten, antingen med den andra foten kvar i ringen eller på ett ben för att utföra kastet. Den som skjuter tar i sin tur sats från ringen och springer med tre raska löpsteg ut på banan och skjuter i farten sitt klot mot det som skall tas bort.

En sommar satt en av de forna stora spelarna, Jules le Noir (Jules den Svarte), svårt drabbad av reumatism, på en stol på banan och svor över sitt öde att inte kunna spela. Men för att ändå roa sig lite kastade han då och då sina klot så gott han kunde, men på ett lite kortare avstånd. En av bröderna Pitiot såg hans trista belägenhet och kom då med förslaget att om Jules ställde stolen i ringen och kastade sitt klot sittande, skulle han i sin tur inte ta några steg utan stå kvar i ringen jämfota, med båda fötterna stängda. På den provensalska dialekt som de båda talade blev det *pé* (fot) *tanqué* (stängd), som i sin tur blev *pétanque*. Avståndet bestämdes att vara lite kortare än i *le jeu provençal*. Båda tyckte att det blev riktigt roligt och någon dag senare organiserade de båda bröderna en första tävling med det nya spelsättet där spelarna står jämfota i ringen. Så berättas det att *la pétanque* föddes en lördag i juni 1910 i den lilla staden La Ciotat i Provence.

Boulespel i en slotts-
trädgård. Målning
av Ernst Hildebrand
1865-1867. Foto: Wiki-
media commons.

I en klassisk målning
från 1560 av Pieter
Brueghel d.ä. ses barn
spela boule. Foto:
wikipaintings.org.

Spelets gång

Två lag, bestående av en, två eller tre spelare, möts i ett parti som börjar med att man lottar om vilket lag som får kasta det första klotet. Antalet klot i varje lag bestäms av hur många som spelar i laget. I ett individuellt möte är det tre klot per spelare, i tvåmannalag tre klot var och i tremannalag två klot. Det lag som vinner ritar en ring i marken och en spelare i det laget ställer sig i ringen och kastar ut den lilla målkulan, »lillen«, på ett avstånd av sex till tio meter. Samma spelare eller en annan i samma lag ställer sig sedan i ringen och lägger sitt första klot så nära och bra som möjligt i förhållande till lillen. Motståndarlaget står därefter i tur att spela sitt första klot och har då, beroende på hur nära lillen ligger det första klotet, möjlighet att antingen lägga sig närmare eller att skjuta ett klot mot det första klotet för att stöta bort det. Helst av allt gäller det att få till ett så bra skott att klotet lägger sig på samma plats som det bortskjutna. Det kallas för att göra en *carreau*, eller »kalle«, som blivit det vedertagna begreppet på svenska. Motståndarlaget fortsätter att spela till dess att ett av deras klot ligger närmast lillen. Då övergår turen att spela till det andra laget. När alla klot i båda lagen är spelade räknas det närmaste klotet samt de övrigt närmaste kloten från samma lag samman till motsvarande poäng. Det lag som vinner en omgång är också det som får kasta ut lillen på nytt och inleda en ny omgång. Så fortgår spelet ända till dess att ett lag får 13 poäng och därmed vinner partiet.

I Frankrike står det inte sällan när en tävling annonseras *jet du but à 20h*, vilket betyder att lillen kastas ut kl. 20 och att tävlingen därmed har startat. Lillen heter på franska *cochonnet*, griskulting. Varför det ordet kommit att beteckna lillen vet man inte. Men som så ofta finns även här en historia. När de romerska soldaterna hade trätt upp den lilla gris som skulle grillas över öppen eld roade man sig ibland under tillagningstiden med att kasta stenar mot eldplatsen för att se vem som kom närmast. Var det så namnet *cochonnet* kom till? Andra namn på lillen är *but*, vilket används i officiella sammanhang. *Le petit*, den lille, kan också användas. Vanligt är också *pitchoun* med samma betydelse, men på provensalska.

Spårvagnen har stannat och den avgörande mätningen mellan kloten genomförs med största allvar. Vad är det här för skämt? ropar en av passage-rarna. Ursäkta, det är inget skämt, det är ett parti boules. Ur filmen *Fanny* (1932) av Marc Allégret som bygger på Marcel Pagnols bok med samma namn.

Pétanque i den folkliga traditionen

Provence ligger i *le Midi*, det södra Frankrike. Här finns den starka solen, de ljumma vindarna från hav och berg, de varma färgerna, de starka dofterna. Det är Jean Gionos och Marcel Pagnols landskap som är ramen för så många av deras berättelser med både ljusa och mörka toner. Pagnol har beskrivit livet i de mindre byarna, i de gamla stadskärnorna och i *le Vieux-Port*, gamla hamnen i Marseille, och gett liv åt det som sker på bytorget en stillsam eftermiddag när boulespelarna samlats intill den svalkande fontänen i skuggan un-

der platanerna. Det är *folklorique*: folkligt, pittoreskt, det man betraktar lite från ovan och inte som särskilt seriöst, men som ändå ses med förtjusning när det beskrivs av en författare som Marcel Pagnol.

I en av sina böcker beskriver Pagnol en episod under ett parti boule i Marseille där klot och lille hamnat på spårvagnsspåren. Kloten ligger dessutom så till att de måste mätas för att se vilket som ligger närmast, en ritual som alltid genomförs med största allvar. Med bestämda steg går spelarna fram till spåren och stoppar den annalkande spårvagnen. Några av passagerarna protesterar men blir snabbt nedtystade av de övriga, som i andäktigt tystnad väntar på resultatet när en av spelarna sakta böjer sig ned med måttbandet för att skipa rättvisa mellan kloten. Om Pagnol hittat på denna händelse eller om det är något han hört andra berätta vet vi inte. Den finns med i filmen *Fanny* som bygger på Pagnols bok. Men det är i alla fall en historia som berättas bland boulespelare.

Le pittoresque ligger förstas långt från det symboliska kapital som förvärvas och förvaltas av de borgerliga kretsar som semestrar vid Rivieran. Det är människor som intresserar sig för hästsport och golf, dricker whisky, fina rödviner eller roséviner från Provence, promenerar längs med kajen i Saint-Tropez för att se på de enorma privatbåtarna. Men i den folkliga kulturen i den här delen av *le Midi* är det pastis, lokalt rödvin, kortspelet belote, fotboll med favoritlaget Olympique de Marseille och – givetvis – *pétanque* som gäller.

Fanny

Att förlora ett parti utan att lyckas ta en enda poäng är givetvis nesligt och inte så sällan uppmärksammas detta med förtjusta tillrop från de som nyss vunnit partiet. Men ibland sköts det hela lite mer diskret och resultatet tystas ner av spelarna. Att bli poänglös kallas att bli »Fanny«. Att råka ut för det kan innebära att man får bjuda vinnarna på ett glas pastis, den anissmakande aperitifen som är så typisk för södra Frankrike. Men ibland är det vinnarna som bjuder. Kanske är det för att trösta och visa att man håller

Prins Bertil lägger ett klot i Sainte-Maxime. Foto: Gösta Glase, © Nordiska museet.

hedern högt. Men framför allt ger det anledning till att diskutera vad som nyss gick bra och vad som gick dåligt. Ett sådant tillfälle vill man gärna inte missa och egentligen utsätter man sällan ett lag som förlorat så stort för elakhet eller hånfullhet. För innerst inne vet alla att vem som helst kan förlora stort. Trots skicklighet och taktik spelar oss turen ibland ett spratt. Och givetvis kan man möta några riktiga mästare. Men varför heter det »Fanny«? Även här finns historier som berättas, som den här:

I ett café som låg i anslutning till en mindre bouleplan arbetade en servitris, Fanny, som tyckte lite synd om de spelare som förlorade sitt parti. Hon tröstade dem helt enkelt med ett par kindkysisar. Men vid ett tillfälle var en av förlorarna en person som hon inte riktigt gillade. I stället för att luta sig fram för att utdela de sedvanliga kyssarna ställde hon sig på en stol, lyfte upp kjolen, drog ner byxorna och sa: »kyss mig där bak«. Händelsen blev vida uppmärksammas och sedermera så pass känd att traditionen spred sig. I första hand som ett uttryck som fortfarande är i bruk och i andra hand i form av en bild på en naken kvinnostjärt som det är tänkt att de poänglösa skall kyssa inför de samlade spelarna. En sådan bild hänger fortfarande i de flesta klubblokaler och caféer nära boulebanor. Mer än så är det inte längre.

Boule i Sverige

Hur kom då *pétanque* till Sverige och blev petank? Sett från Stockholms horisont finns det några hållpunkter. En sådan är bröderna Jacques och Jean Adlivankin, på mödernet bördiga från Cannes vid Medelhavskusten. De var skickliga skyttar och inspirerade många när de deltog i tävlingar runt om i Sverige på 1970-talet. Tisdagskvällarna på Ahlströmska skolans grusade skolgård på Kommen-dörs-gatan, där de fransmän som brukade äta sin lunch på den närbelägna bistron Biffi höll till, är en annan hållpunkt. Det går inte heller att komma förbi prins Bertil. I Sainte-Maxime i södra Frankrike var han en flitig och omtyckt deltagare bland boulespelarna. Han spelade också gärna i Sverige. Någon sommarkväll kom

En liten »Fanny« i gips med en målad mun på vänstra skinkan i klubben »La pétanque Saint Génésienne«, Saint-Génis-des Fontaines. Foto: Christian Richette.

I Sverige är boules populärt även bland kvinnor. Foto: www.alltomlysekil.se.

han i sin Saab till Humlegården för att spela med de spelare som brukade hålla till där. Bilden av prinsen i basker halvsittande i en ring beredd att kasta klotet är nog tämligen bekant.

I Sverige är boulesäsongen av naturliga skäl kortare än i Frankrike men allt fler inomhusbanor anläggs. Svenska boulespelare ger inte upp så lätt när de spelar ute. Regnar det så har de flesta med sig ett ordentligt regnställ. I södra Frankrike ställs tävlingen in när den första regndroppen kommer, varvid några genast går in i klubbhuset eller kaféet för att spela belote i stället.

Petanken har slagit tämligen väl ut i Sverige. Och till skillnad mot Frankrike är det många kvinnor som spelar här.

Den som nu fått lust att spela boules kan, om det är sommar förstås, bege sig till Humlegården en torsdagskväll och delta i ett parti »grusgångarnas schack«.